

IV

Promene u vrstama kazni

U prethodnoj glavi smo videli kako su određene ekonomske promene doprinele da se ljudskom životu počne pridavati veća vrednost i navele državu da praktično upotrebi radnu snagu koja joj je bila na raspolaganju. Ideja da se iskoristi potencijalni rad kriminalaca nije bila nova. Misaoni ljudi su povremeno dolazili do istog zaključka kao i stanovnici Moreove Utopije: da je nerazumno pogubiti prestupnika, jer je njegov rad korisniji od njegove smrti.¹ Ali, ova ideja se ne bi mogla primeniti u praksi da joj nisu bile sklone dominantne struje toga doba. Ranije su ljude koji su u nju verovali smatrali čudacima, a javnost je sledila one koji su pozivali na okrutnost. Tek kada su se prilike promenile, raniji mislioci su vaskrsnuti i slavljani kao neshvaćene „preteče“.

1. Galije

Galijsko ropstvo se održalo i posle propasti ekonomskog sistema zasnovanog na ropstvu, jer je slobodne ljude bilo teško pridobiti za taj posao zbog njegove naporne i opasne prirode. Potreba za veslačima postala je posebno akutna krajem petnaestog veka, s otpočinjanjem perioda pomorskih ratova između hrišćanskih i islamskih sredozemnih sila. Ovi ratovi su ponovo podstakli staru praksu da se veslači regrutuju među zatvorenicima. Za svaki brod bio je potreban veoma veliki broj veslača: trista i pedeset za veliku galiju, zvanu *galéase*, a sto i osamdeset za manje lađe.² Dekretima španskih vladara Karla V i Filipa II, ovaj oblik kažnjavanja uveden je za teške prestupnike ali i za prosjake i skitnice. Margareta od Parme je jednim ediktom organizovala lovove na skitnice u Holandiji, na šta ju je

nagovorio Filip II, ne mogući da obezbedi posade za svoje galije.³ Ista ta praksa je bila raširena u Francuskoj od šesnaestog veka nadalje. Godine 1771, kada je Jousse napisao svoj *Traité de la justice criminelle en France*, galijsko ropstvo je bilo predviđeno kao kazna za, pored ostalih, krivotvoritelje, lopove osuđene po drugi i prosjake osuđene po treći put.⁴

Galijsko ropstvo je otprilike u isto vreme uvedeno u austrijskom delu Svetog rimskog carstva. Andrea Doria je 1556. godine od cara Ferdinanda dobio povelju kojom je ovlašćen da za turski rat uzima ljude iz čeških zatvora. Car je, kaže on, više voleo ovu nego smrtnu kaznu za razbojnike i ubice, jer oni ovako mogu mnogo više da ispaštaju svoje grehe a da istovremeno budu korisno upotrebljeni protiv Turaka.⁵ Slično ovome, u Španiji se Spinola obratio vojvodi Albrehtu Bavarskom i vlastima južnonemačkih gradova da mu se za galije daju kriminalci, kako bi se smanjili transportni troškovi. Spinolin predstavnik Panzer i gradski savet Nirnberga sklopili su ugovor, prema kome Spinola snosi trošak i rizik transportovanja kriminalaca, a grad se obavezuje da ne izriče kazne kraće od tri godine. Do kraja 1573, Nirnberg je isporučio oko četrdeset ljudi, od običnih lopova i sitnica do ubica.⁶

Uprkos novim poveljama Maksimilijana II iz 1570. godine i uprkos pojačanim naporima gradskih vlasti, pokušaj slanja zatvorenika na galije bio je otežan visokim troškovima i dugim odlaganjima sa kojima je bio skopčan transport, zbog čega ovaj saobraćaj nije donosio profit preduzimačima.⁷ Južnonemački gradovi su pokušali da ovakvo stanje poprave prodajući svoje zatvorenike italijanskim, kao što su to već dugo činile neke gradske vlasti u Švajcarskoj. Na primer, 1571. je sklopljen ugovor o isporuci zatvorenika između Berna i Savoje.⁸ Tridesetogodišnji rat je prekinuo ovu trgovinu, bar što se tiče Nemačke. Kasnije su transportni aranžmani postali jeftiniji i efikasniji, jer su ih same države sklapale neposredno, bez učešća posrednika.⁹

Za razvoj galijskog ropstva kao oblika kažnjavanja je od značaja što se tu radilo isključivo o ekonomskim, a ne i o kaznenim obzirima. Ovo važi kako za presudu tako i za njeno izvršenje. Uvođenje i regulisanje galijskog ropstva bilo je uslovljeno jedino željom da se do potrebne radne snage dođe na najjeftiniji mogući način. U Colbertovoj Francuskoj, na primer, izvršna vlast je vršila snažan pritisak na sudove da bi se domogla dovoljnog broja zatvorenika za održavanje posada u punom sastavu. U jednom pismu od 21. februara 1676. kreće se pažnja pariskom javnom tužiocu da u zatvoru boravi velik broj ljudi sposobnih za službu na galijama. U pismu se sasvim otvoreno veli da,

pošto su Njegovom Veličanstvu preko potrebni ljudi da pojačaju Njegove veslačke posade ... koje treba isporučiti do kraja sledećeg meseca, Njegovo Veličanstvo mi naređuje da vam kažem da On hoće da vi u Njegovo ime preduzmete potrebne korake kako bi se kriminalcima sudilo brzo.¹⁰

Sudovi su pohitali da udovolje, kao što pokazuje sledeći izveštaj javnog tužioca iz Bordoa:

Često ste mi činili čast da mi pišete u vezi s isporukom zatvorenika za galije i da mi prenosite izričite naredbe Njegovog Veličanstva u vezi s korišćenjem tih zatvorenika u izvođenju Njegovih veličanstvenih poduhvata. Biće vam drago da znate da ovaj Sud ima dvadeset zatvorenika koji će danas biti okovani i odaslani.¹¹

Ponekad je vlast organizovala prave lovove na veslače. Na primer, intendant iz Oranža piše kako jedva čeka da pohvata Hugenate koji su se drsko ponašali za vreme neke verske procesije.¹²

Što se tiče režima na galijama, i tu je glavni cilj bio da se iz radne snage izvuče najveća moguća korist. Jedan francuski dekret iz 1664. propisuje da izvršenje kazne na galiji ne može trajati kraće od deset godina. Kao razlog se navodilo da ljudi moraju prvo da se naviknu na more, a bilo bi glupo osloboditi ih upravo kada počnu da bivaju od koristi državi.¹³ U jednom venecijanskom dekretu iz 1588. ovom problemu se prilazi na drukčiji način. Taj dekret propisuje da se doživotno ropstvo na galijama ima skratiti na dvanaest godina, jer osuđenici nisu u stanju da duže obavljaju potreban rad, a tada bi ih valjalo odevati i hraniti bez dobijanja ikakve protivvrednosti u radnoj snazi.¹⁴ Sva onovremena mišljenja se slažu da je otpust sa galija — u slučaju da osuđenik uopšte preživi, što je bilo prilično neizvesno — u praksi bio uslovljen isključivo radnom sposobnošću. Postojali su izričiti propisi da se zatvorenici ne smeju zadržavati posle isteka kazne i da kao dokaz kod sebe uvek moraju imati primerak presude. Međutim, ti su se propisi u praksi često kršili.¹⁵

U osamnaestom veku je, iz raznih razloga, galijsko ropstvo počelo da gubi značaj. U Francuskoj je veliki tehnički napredak u jedrenju doveo do njegove zamene prinudnim radom u tamnici (*bagno*), na primer u Tlonu i Marselju.¹⁶ Jedan austrijski dekret iz 1724. pokušao je da proširi primenu galijskog ropstva, ali je to samo proizvelo preterane zalihe radne snage. Primera radi, 1728. godine je prikupljeno hiljadu i osamsto zatvorenika, ali galije nisu mogle da ih prime. Tada je austrijska vlada potražila druga rešenja, kao što su rudnici, ali je gradski savet Vroclava, između ostalih, protestovao jer bi time bio

ugrožen životni standard slobodnih radnika. Austrijski dekret iz 1762. godine je u potpunosti ukinuo ropstvo na galijama.¹⁷

U sedamnaestom veku je preovladavalo mišljenje da su galije humanije od ranije kaznene prakse, s obzirom da ta kazna služi interesima osuđenika kao i države. Autor odrednice „Galérien“ u Diderotovoj *Enciklopediji* piše: „Uvođenje galijskog ropstva bilo je mudar potez. Zahvaljujući njemu, ljudi koji bi zbog svojih zločina ranije bili prognani ili kažnjeni smrću, sada ostaju u službi države i to bez opasnosti po društvo. Dalje, ono je u skladu s diktatima humanosti“.¹⁸ Jedan savremeni autor zastupa sličan stav kada piše da je korišćenje ljudi na galijama bilo sredstvo da se gubitak slobode kombinuje s prinudnim radom u službi odmazde, da se kriminalci sačuvaju od iskušenja i da im se promeni karakter, i to sve u isto vreme — da, drugim rečima, galijski sistem kombinuje glavne osobine zatvorskog sistema.¹⁹ Ovakvi stavovi su, sasvim opravdano, ozbiljno osporavani tvrdnjom da je služba na galijama imala mnogo više zajedničkog sa telesnom nego sa zatvorskom kaznom.²⁰

Dekreti i naredbe sasvim jasno pokazuju da je do zamenjivanja smrtno kazne radom na galijama dolazilo usled potrebe za veslačima, a ne zbog humanitarnih obzira. Propisi dozvoljavaju takvu zamenu kazne samo na osnovu telesne snage a ne na osnovu posebnih ličnih okolnosti koje opravdavaju pomilovanje. Jedna naročito drastična naredba upućena je 11. septembra 1677. pariskom javnom tužiocu, po naređenju Luja XIV:

Njegovo Veličanstvo mi je naredilo da vas obavestim da u slučajevima zatvorenika koji su stariji od pedesetpet godina ili su izgubili ruku ili nogu ili su nemoćni ili neizlečivo bolesni, Njegovo Veličanstvo ne želi da Njegove sudije primenjuju ovu naredbu da bi takve zatvorenike izuzele od kazne koju zaista zaslužuju.²¹

Kakav je bio stav osuđenika može se videti po učestalosti samosa-kaćenja s ciljem da se izbegne upućivanje na galije. Ova praksa je postala tako raširena da je francuskim dekretom iz 1677. propisana smrtna kazna za samosaćenje budućih galiota.²²

U šesnaestom i sedamnaestom veku mnogi su bili svesni užasne sudbine robova na galijama, ali se nije preduzimalo ništa da se njihovo stanje popravi. Zahvaljujući svom položaju ranijeg učitelja u porodici Gondi, koja je od Luja XIII otkupila generalnu komandu nad galijama na morima i u armijama Levanta, Sveti Vinsen de Pol mogao je da se posveti duhovnom spasu veslača. On je 1619. godine postao glavni kontrolor milodara za sve galije i zatvore, ali nije mogao da

postigne nikakvo stvarno poboljšanje njihovog materijalnog položaja.²³ Bolnica za stare i nemoćne galiote, koju je osnovao 1643. u Marselju uz Richelieuovu podršku, nije mogla da izmeni činjenicu da je rad na galijama bio isto što i spora i bolna smrt.²⁴

Ukratko, osuda na galiju bila je najracionalniji način da se obezbedi radna snaga za poslove za koje se slobodni radnici nisu mogli dobiti nikada, pa ni u doba najtežih ekonomskih prilika. Popravljanje zatvorenika nije igralo nikakvu ulogu u ustanovljavanju ili daljem razvoju galijskog ropstva.

2. Počeci istorije transportovanja kriminalaca²⁵

Drugi način da se iskoristi radna snaga osuđenika bio je da se oni šalju u kolonije i udaljene vojne baze. Španija i Portugalija su ovo radile još u petnaestom veku, ali su onda napustile tu praksu jer im je radna snaga bila preko potrebna za galije. Engleska je prva uvela sistematsko transportovanje kriminalaca, vrstu kazne koja je bila uslovljena njenim kolonijalnim širenjem. Cilj sledećeg kratkog razmatranja je da pokaže kako je ova penološka inovacija analogna galijskom ropstvu utoliko što je u oba slučaja osnovni motiv bila potreba za radnom snagom.²⁶

Prekomorske kolonije su raspolagale ogromnim površinama obradive zemlje, a u Evropi je vladala velika potražnja za kolonijalnim proizvodima. Svaki kolonist, kaže Adam Smith,

želi sabrati radnike sa svih strana i nagraditi ih najširokogrudnijim nadnicama. Ali te širokogruđe nadnice, zajedno s obiljem i jeftinoćom zemlje, uskoro čine da ga ti radnici napuštaju da bi sami postali vlasnici zemlje, i da nagrađuju, sa istom širokogrudnošću, druge radnike, koji će ih uskoro napustiti iz istog razloga zbog kog su oni napustili svog prvog gospodara.²⁷

Tako je u kolonijama vladala stalna nestašica radne snage, a potraga za radnicima je postala najprešnji problem. Naseljenici su pokušavali da porobe domoroce, ali su ovi isuviše često gomilice bežali u bezmerna prostranstva kolonija. Domorođačko stanovništvo je ubrzo desetkovano ratovima, neobično surovim prinudnim radom i boleštinama. Jedina alternativa je bila uvoz radnika, a to je uglavnom značilo prinudni rad. Potražnja je bila tako velika da se pojavilo novo krivično delo — kidnapovanje. Sredinom sedamnaestog veka u lučkim gradovima ima mnogo primera organizovanih bandi kidnapo-

ra koji otimaju decu, uglavnom onu iz siromašnijih klasa, i prodaju ih u kolonijalno ropstvo.²⁸

U Engleskoj se, međutim, smatralo da je transportovanje u suprotnosti s interesima otadžbine, kojoj su radnici bili preko potrebni. Kako kaže Furniss, kolonizacija je osporavana zato što smanjuje broj radnika i lišava zemlju njihovog doprinosa bogatstvu nacije. Ona je, ustvari, izvoz jednog prvorazrednog činioca nacionalnog bogatstva, i to bez odgovarajuće protivvrednosti.²⁹ Kako je to formulisao jedan savremenik,

oni su nas lišili mnoštva naših ljudi koji su mogli da budu od koristi kod kuće i da doprinesu napretku stočarstva i manufakture; što je njihov broj veći to je ovo kraljevstvo slabije nastanjeno; a, pošto su stanovnici bogatstvo nacije, ukoliko je njihov broj manji utoliko smo mi siromašniji sada nego kada smo počeli da naseljavamo te kolonije.³⁰

Najjednostavniji način da se zadovolje potrebe kolonija bez štete po interese matične zemlje bio je da se u kolonije šalju osuđenici koji bi inače bili pogubljeni. Navodeći primer Španije, guverner Virdžinije Dole je 1611. pisao kralju s predlogom da se svi osuđeni na smrt pošalju u koloniju na vreme od tri godine. To bi, smatrao je on, bio dobar način da se nova zemlja naseli.³¹ Nudene su čak i nagrade s ciljem da se podstakne uvoz osuđenika.

Zakon o skitničanju iz 1597. godine je po prvi put ozakonio deportovanje, propisujući da će „oni zlikovci koji ne zaslužuju da budu pušteni biti prognani iz ovoga kraljevstva i svih njegovih zemalja i upućeni u one prekomorske krajeve koje za tu svrhu bude odredila vlada“.³² U Virdžiniju su, od njenog osnivanja 1606. godine, povremeno transportovane grupe „nepoštenih lica“. Jednom vladinom naredbom iz 1617. pomilovane su i spašene od smrtne kazne one osuđene zbog razbojništva i teških zločina koje su bile sposobne za rad u prekomorskim zemljama.³³ Ovaj dekret podseća na naredbu Luja XIV i dekret Margarete od Parme, kojima su smrtne kazne preinačavane u galijsko ropstvo, po tome što traži da se pre pomilovanja uzme u obzir telesno stanje osuđenika. On kao motiv pominje i popravlanje osuđenika, ali to je bilo bez ikakvog stvarnog značenja jer se podrazumevalo da su za rehabilitaciju podobni samo oni kriminalci koji su telesno snažni ili raspolazu posebnim zanatskim veštinama. U suprotnom, morali bismo da pretpostavimo da autor polazi od jedne sasvim radikalne teorije selekcije, po kojoj je jedini dokaz sposobnosti za popravlanje mogućnost „korisnog služenja Komonveltu u inostranim krajevima“.³⁴ Zamenjivanje kazne transpor-

tovanjem bilo je veoma korisno i za sudije i sudske službenike, pa se tako između 1655. i 1699. godine njime „okoristio“ 4.431 zatvorenik.³⁵

Zakoni iz 1718. i 1720. doveli su do daljeg širenja transportovanja. Ono je sada postalo osnovna kazna za običnu i tešku krađu a ne samo zamena za drugu kaznu, koju je sudija mogao primeniti prema svom nahođenju. Kao razlog za ovu promenu navodi se velika potražnja za slugama potrebnim za razvoj kolonijalnih plantaža.³⁶ Državu transportovanje nije mnogo koštalo. Do 1772. godine, preduzimači su od države dobijali po pet funti po osuđeniku. Kasnije nisu naplaćivali ništa, s obzirom da su, postavši vlasnici osuđenika, mogli da ostvare dovoljan profit prodajući njihov rad. Tokom osamnaestog veka, u Virdžiniji i Merilendu muški radnik je koštao deset, ženska osam do devet, a zanatlija od dvadeset do dvadeset i pet funti. Bogatiji zatvorenici su mogli da se otkupe i tako pretvore kaznu u obično progonstvo.³⁷ Broj osuđenika transportovanih u Severnu Ameriku bio je veoma velik. Samo jedan zatvor, Old Bejli, isporučio ih je najmanje deset hiljada između 1717. i 1755. godine.³⁸

Jedina razlika između deportovanih osuđenika i robova bila je u tome što su oni prvi bili pod prinudom na određeno vreme, pa su onda oslobođani. Drugim rečima, oni se nisu prodavali nego iznajmljivali za vreme trajanja kazne. U kolonijama je vladalo opšte uverenje da njihovo transportovanje nije predstavljalo nikakvu kaznu, pošto oni, ili bar sposobniji među njima, u Engleskoj nikada nisu živeli tako dobro i ugodno. Neki osuđenici, uključujući i jedan broj onih koji su smatrani „nepopravljivim zlikovcima“, postajali su nove ličnosti u novoj sredini. Mnogi koji su davani u najam kao sluge postajali su na kraju nezavisni farmeri i odgajivači stoke, a neki su sticali i znatna bogatstva. Ne može se reći u kojoj meri je to važilo i za transportovane osuđenike. U svakom slučaju, postojala je mogućnost zlostavljanja i nasilja od strane pojedinih gazda.³⁹

Kada je, poslednjih decenija sedamnaestog veka, uvedeno crnačko ropstvo, stanje belih kolonijalnih radnika počelo je da se pogoršava. Od 1635. godine, uvoznici crnaca dobijali su posebne nagrade, a širenje plantažnog sistema je uvećavalo potražnju za robovskim radom. U Virdžiniji je 1671. godine bilo samo 2.000 robova, a oko 6.000 belih slugu. Međutim, 1708. godine robova je bilo 12.000, a pedesetak godina kasnije 120.156.⁴⁰ Neposredno pred američku revoluciju u trgovinu robljem bila su uključena 192 broda sa godišnjim bruto tovarom od 47.000 robova. Tako velika ponuda radnika znatno je ublažila nestašicu radne snage u kolonijama, a transportovanje osuđenika je prestalo da bude unosno pošto se za crne robove dobi-

jala veća cena nego za kriminalce, čiji je rad stajao na raspolaganju gazdi samo na ograničeno vreme.⁴¹

Kada je transportovanje prestalo da donosi profit, kolonisti su uvideli kako im taj sramotni posao ne dolikuje. Počeli su da preduzimaju korake protiv „ponižavajuće obaveze da svake godine primaju kao uvoznu robu otpatke britanskog stanovništva“.⁴² Pored toga, kolonisti su u većini bili ljudi koji su prešli Okean zato što su bili nezadovoljni stanjem u zemlji. Oni su svoju slobodu i nezavisnost zasnivali na sopstvenom radu, pa su se zato ogorčeno protivili vlasnicima velikih plantaža, koji su se oslanjali na prinudni rad. Njihovom nezadovoljstvu su se, međutim, suprotstavljali finansijski interesi engleskog dvora. U Engleskoj je bilo veoma mnogo ljudi, zainteresovanih za nove kolonije, koji su sopstvenu korist videli u tome da se transportovanjem kriminalaca poveća zaliha radne snage i snize nadnice. Kolonisti su uzvrćali donošenjem zakona kojima je oporezovan uvoz slabih i nesposobnih, kao i osuđenih za posebno gnusne zločine.⁴³ Deklaracija o nezavisnosti i revolucionarni rat razrešili su ovaj problem tako što su onemogućili da se kriminalci i dalje šalju u Ameriku.

Francis Bacon je jednom izrekao ovo pesimističko proročanstvo:

Sramotno je i nije blagosloveno uzeti šljam ljudski i pokvarene, osuđene ljude, pa s njima saditi useve; i ne samo to, nego se tako upropašćuje i plantaža; jer oni će vazda živeti kao barabe i neće prionuti na posao nego će se lenjiti i stvarati nevolje i trošiti hranu i brzo se umarati, a onda se vratiti u matičnu zemlju, na sramotu svojih plantaža.⁴⁴

Navodeći ovaj citat, nemački autoritet za kriminalnu politiku iz devetnaestog veka, Holtzendorff upozorava da je iskustvo dokazalo upravo suprotno.⁴⁵ Mogli bismo da dodamo da popravljanje osuđenika pod povoljnim društvenim uslovima u Severnoj Americi ubedljivo dokazuje relativnost kategorija dobro i loše, pošteno i kriminalno.

3. Evolucija zatvorskog sistema

Carcer enim ad continendos homines non ad puniendos haberi debet (zatvori treba da služe samo za čuvanje a ne za kažnjavanje ljudi).⁴⁶ Ovo načelo je vladalo kroz čitav srednji vek, pa i početkom modernog perioda. Sve do osamnaestog veka zatvori su bili prvenstveno mesta za čuvanje ljudi pre suđenja, gde su okrivljeni često provodili po nekoliko meseci ili godina dok njihov predmet ne bude okončan.

Tamošnje uslove je teško opisati. Vlasti po pravilu nisu preduzimale ništa za izdržavanje zatvorenika, a zvanje upravnika zatvora je sve do kraja osamnaestog veka bilo unosan posao.⁴⁷ Bogatiji zatvorenici mogli su da, po skupu cenu, sebi pribave manje ili više podnošljive uslove. Većina siromašnih zatvorenika se izdržavala od prosjačenja i milostinje crkvenih bratstava osnovanih u tu svrhu.⁴⁸

Bivalo je i osuda na kaznu zatvora, ali samo izuzetno.⁴⁹ Među onim zatvorenicima koji nisu bili pod sudskim postupkom, najveću grupu su činili pripadnici najnižih klasa, utamničeni zato što nisu mogli da plate globu. Tako je nastajao začarani krug. Ljudi su stavljeni u zatvor zato što nisu mogli da plate novčanu kaznu, a iz zatvora nisu mogli da izađu zato što tamničarima nisu mogli da naknade troškove boravka. Često je prva briga oslobođenog zatvorenika bilo otplaćivanje duga tamničaru, što objašnjava činjenicu da je pojam okorelog prosjaka u engleskom zakonu o skitnicama iz 1597. obuhvatao bivše osuđenike koji prose da bi platili zatvorske dažbine.⁵⁰ Do ovakvog gnusnog stanja stvari nije došlo zbog namerne okrutnosti nego zbog opšte prihvaćenog administrativnog rešenja da se zatvori moraju organizovati na komercijalnoj osnovi.⁵¹

Ideja da se iskoristi rad zatvorenika, umesto da tamničar iz njih izvlači dohodak, postojala je još od antičkih javnih radova (*opus publicum*), jednoj vrsti kazne koja se održala kroz čitav srednji vek.⁵² Manje države i gradovi su u toj ustanovi videli rešenje problema zatvorenika, slično galijskom ropstvu. Oni su, na najjeftiniji mogući način, svoje zatvorenike upućivale drugim javnim vlastima da ih ove koriste za prinudni rad ili za vojnu službu. Ali, moderni zatvorski sistem kao metod iskorišćavanja radne snage i, što je u merkantilističkom periodu bilo podjednako važno, kao način da se obuče nove rezerve rada, zapravo se razvio iz popravnih domova.

Može se napraviti teorijska razlika između popravnog doma (*Zuchthaus*), zatvora za pravnosnažno osuđene lopove, džeparoše i druge teže prestupnike, i radnog doma (*Arbeitshaus*), ustanove u kojoj su prosjaci i slični sitni prestupnici zadržavani dok se ne poprave. U praksi je, međutim, prihvatanje ove razlike teklo sporo i nesigurno.

Zapisnik sa sastanka amsterdamskog gradskog saveta od 15. jula 1589. glasi:

S obzirom da se na ulicama ovoga grada svakoga dana hapse brojni prestupnici, i to većinom mladi ljudi, i s obzirom da su stavovi građana takvi da se porotnici ustežu da te mlade ljude osude na telesnu kaznu ili doživotnu robiju, savetnici pitaju da li bi bilo umesno da se osnuje jedan dom i naredi da se

skitnice, prestupnici, vucibatine i njima slični tu zatvaraju i nagone na rad ne bi li se tako popravili.⁵³

Ne predlaže se nikakvo razlikovanje s obzirom na razne vrste prestupnika. Prema jednoj administrativnoj naredbi nadzornicima popravnog doma (*Tuchthuis*) od 27. marta 1598, za prijem lica koja nisu upućena sudskom presudom tražilo se odobrenje savetnika. To je, međutim, bila puka formalnost, jer se istom tom naredbom nalaže regentima da hapse sva telesno sposobna lica koja zateknu u prošnji bez dozvole vlasti.⁵⁴ Nekog pravog razlikovanja jedva da je i moglo biti, pošto ugledan amsterdamski trgovac nije uviđao nikakvu ozbiljniju razliku između besposličara koga uhapse oficiri regenata i lopova koji je suđen i pravnosnažno osuđen. Obojica su bili krivi za kršenje načela kalvinističke etike. Kada je, 12. novembra 1600, savet odlučio da proširi ustanovu i uvede odeljenja po novim principima, nije pravljena razlika između osuđenih kriminalaca i lica uhapšenih po nekom administrativnom osnovu. U novu ustanovu, podignutu 1603, primana su deca koju roditelji, ugledni građani, šalju na popravak.⁵⁵ I drugde srećemo istu pojavu, da se osuđenici ne razdvajaju od drugih zatočenika. Propisi popravnog doma u Bremenu od 26. januara 1609. pravili su razliku između pojedinih kategorija, ali nema tragova da su oni u praksi razdvajani.⁵⁶

Pravila doma u Libeku nisu povlačila nikakvu razliku, ali vredni primetiti da su njegovi administratori dosledno odbijali da primaju zatvorenike na osnovu sudskih presuda.⁵⁷ Da li je do ovoga došlo zbog pedagoških obzira i praktičnih potreba ili se radilo o običnom birokratskom sukobu između domskih uprava i gradskog saveta, kako bi se moglo posumnjati na osnovu savetskih pisama? Suočena s politikom saveta da se u domove šalje sve više kriminalaca, uprava se upinjala da sačuva nekriminalan karakter domova. Slična situacija se javila u Hamburgu, gde je proširena primena zatvorskih kazni 1669. godine dovela do osnivanja predionice za nečasna lica.⁵⁸ U Gdanjsku su još 1636, kada je ustanovljen popravni dom, prosjaci, besposličari i lica primljena na zahtev rodbine razdvojeni od osuđenika. Sudovi su 1690. predložili osnivanje posebnog doma za zatvaranje i zapošljavanje težih prestupnika kojima se nije mogla izreći smrtna kazna i koji se ne bi mogli popraviti primenom drugih kazni.⁵⁹ Ovi primeri pokazuju da je praksa upućivanja kriminalaca u popravne domove u jednom broju slučajeva dovođila do razdvajanja. Ali, pošto je odlučujući značaj imala eksploatacija radne snage, obično su mesni uslovi, a naročito populacioni problemi, određivali da li će se u praksi primeniti razdvajanje, na koje su upućivali pedagoški razlozi.

Sve do kraja osamnaestog veka bilo je uobičajeno da se u istoj ustanovi kombinuju najrazličitiji ciljevi. Dom u Forchajmu, koga su s toliko ljubavi i brige pomagali prinčevi Badena, služio je kao sirotište, ustanova za slepe, gluve i neme, azil za umobolne, centar za negu dece i kao kaznena kolonija, sve pod jednim krovom.⁶⁰ Na lajpciškom domu stajao je ovaj natpis: *Et improbis coercendis et quos deseruit sanae mentis usura custodiendis* (Za popravljane nepoštenih i za čuvanje umobolnih).⁶¹ Godine 1780, samo 148 od ukupno 283 zatočenika u ludvigsburškoj ustanovi bili su osuđenici; ostalo su bili siročad, pauperi ili umobolnici.⁶² Ista raznovrsnost se sreće u opštim bolnicama, mada su tamo u početku primani samo lakši prestupnici s obzirom na surove kazne pod starim režimom. Ali, i one su postepeno poprimile karakter zatvora, iako nisu napustile praksu prijema starih, duševno bolesnih i dece.

Tako su najraniji oblici modernog zatvora vezani za manufakturne popravne domove. Pošto glavni cilj tih domova nije bilo popravljjanje zatočenika nego racionalno iskorišćavanje njihove radne snage, način regrutovanja zatočenika nije bio najvažniji problem za upravu. Isto tako, on nije mnogo uziman u obzir ni prilikom rešavanja o puštanju na slobodu. Već smo videli da je trajanje zatočenja, kada se radilo o mladim ili novoobučanim zatvorenjcima, zavisilo isključivo od potreba ustanove, odnosno njenih zakupaca. Vredni radnici, čije je izdržavanje i obučavanje podrazumevalo znatan trošak, morali su se zadržati što duže. Prema tome, uprava je arbitrarno određivala trajanje lišenja slobode u svim slučajevima, s izuzetkom onih koje su rođaci dobrovoljno smeštali u ustanovu. Tako saznajemo za domove u Brandenburg u gde su, zahvaljujući neodređenosti dosuđenih kazni, neki zatvorenici puštani na slobodu posle petnaestak dana, dok su drugi sitni prestupnici ostajali godinama.⁶³

Postepeni razvoj kazne lišenja slobode dodatno je podstican potrebom da se žene podvrgnu posebnom tretmanu i da se uvedu različiti postupci za pripadnike raznih društvenih slojeva. Većina žena zatočenih u opštim bolnicama, na primer, bile su krive za dela za koja su muškarci kažnjavani galijskim ropstvom.⁶⁴ Zatvaranje u bolnicu ili popravni dom često je služilo da se pripadnici povlašćenih klasa poštede poniženja skopčanih s telesnim kaznama i galijskim ropstvom.⁶⁵ Tako je 1693. sin jednog bogatog bremenskog građanina osuđen zbog provalne krađe na doživotno zatočenje u popravnom domu, i to na očev zahtev. Otpušten je 20. avgusta 1694, pod uslovom da otputuje u Indiju i da se odatle više ne vraća.⁶⁶ *Poena extraordinaria*, koja je dopuštala sudijama da arbitrarno povećavaju i smanjuju ka-

zne, svuda je utirala put za široku primenu prakse zatočenja u popravnim domovima.⁶⁷

Posebno zanimljiva privilegija se sreće u odlukama tilingenškog pravnog fakulteta i vitenberškim dekretima iz sedamnaestog i osamnaestog veka. Naime, stvorena je praksa da se, u slučaju zanatlija, smrtna i telesne kazne i progonstva zamenjuju učešćem u javnim radovima ili zatočenjem u propravnom domu. Potvrđena nekolikim vojvodskim dekretima, ova praksa je imala dva osnova. Jedan je stajao u vezi s obzirima socijalne politike, kako to pokazuje edikt iz 1620: nečasna kazna bi oterala zanatliju i njegovu porodicu u propast, lišavajući ga prava na obavljanje zanata. Drugi motiv je bila želja da se kvalifikovane zanatlije iskoriste za službu državi, pa tako jedna presuda izričito obrazlaže kaznu učešća u javnim radovima pozivanjem na nestašicu radne snage.⁶⁸ Isti motiv je doveo do zamenjivanja progonstva upućivanjem u popravni dom. Tvrđilo se da zakonodavac koji proteruje zločince nije dobar domaćin, jer svaki podanik predstavlja blago a niko pametan ne baca blago.⁶⁹ Najzad, postajalo je jasno da je progonstvo najmanje efikasan način za suzbijanje kriminaliteta. Ono je jednostavno nagonilo kriminalce da svoju delatnost premeštaju s jednog mesta na drugo i nije bilo ništa korisnije od današnjeg proterivanja stranaca.⁷⁰

Pojavila se veoma opšta tendencija da se čak i telesne kazne zamene prinudnim radom, a da se zadrže samo oni njihovi oblici koji „starom Adamu zadaju najveći mogući bol a da pritom nimalo ne oštete nijedan deo tela“.⁷¹ Potreba da se država uredno snabdeva radnom snagom komplikovala se usled želje da se ta radna snaga ne oduzima od poslodavaca. Posledica je bila da su ekonomski obziri ponekad dovodili do rešenja suprotnih preovlađujućoj tendenciji, tj. do zadržavanja telesnih kazni, i to naročito u poljoprivrednim regionima. Kada se radiilo o seoskim slugama, dodatni razlog je bila činjenica da u njihovom slučaju, s obzirom na izrazito loše životne uslove, zatvor ne bi imao preventivnog dejstva. Knapp saopštava da još krajem osamnaestog veka u Gornjoj Šleskoj nikakve kazne nisu uspevale da odvrate poljske radnike i vrtlare od krađe. Kad bi im gospodar zapretio prinudnim radom, oni su mu u oči govorili da više vole deset godina prinudnog rada nego godinu dana na imanju njegovog gospodstva.⁷² Iz toga su zemljeposjednici zaključili da za zavisne seljake treba odabrati kazne čije izvršenje ne bi štetilo interesima gospodara.⁷³ Treba naglasiti da su ovo bili izuzetni slučajevi, prouzrokovani društvenim i političkim položajem poljoprivrednih radnika na istoku, koji je privremeno uvećao značaj telesnih kazni.

Do porasta osuda na popravni dom nije došlo na osnovu opštih pravnih akata nego zahvaljujući sudskoj praksi i vladalačkom prerogativu potvrđivanja presuda i davanja pomilovanja.⁷⁴ Obično se, iako pogrešno, pretpostavljalo da bi ograničavanje i ublažavanje zakonom predviđenih kazni bilo veoma opasno sa stanovišta zastrašivanja potencijalnih kriminalaca. Svi su zakoni pomno izbegavali da kazne definišu isuviše određeno, kako time ne bi umanjili njihovu efikasnost.⁷⁵ Otuda, kako kaže Dilthey, i u jednom tako poznom zakoniku kao što je Opšti pruski (*Allgemeine preussische Landrecht*), pruska vlada igra žmurke s narodom.⁷⁶

U primeni krivičnog prava javila se određena ujednačenost, što je sa svoje strane dovelo do porasta zatvorskih kazni.⁷⁷ Schmidt opisuje ovaj proces kao suprotnost onome koji je izazvao naglašenu surovost srednjovekovnog krivičnog pravosuđa. U šesnaestom veku, kaže on, postojala je tendencija da se i na najlakše prestupnike primenjuju kazne (uključujući smrtne), koje se obično predviđaju za teške kriminalce. Drugim rečima, sitna riba je delila sudbinu krupne zbog „opasnog smera njihovog mentaliteta“. Ali, stanje se promenilo kada su pokušaji da se skitnice kažnjavaju humanijim načinima, kao što su progonstvo, prinudni rad i galijsko ropstvo, počeli da se usmeravaju prema zatvorima i radnim i popravnim domovima. Sada su sitniji kriminalci smešteni u te zgodne i udobne domove za najgore društvene elemente, pa su postepeno za sobom povlačili i teže prestupnike.⁷⁸

Pisci iz sedamnaestog veka su odobravali ovakav razvoj zbog jalovosti vladajućeg kaznenog sistema i zbog pretpostavljene vrednosti novih ustanova. Henelius se zalagao za ograničavanje smrtne kazne samo na kriminalce osuđene za najgnusnije zločine.⁷⁹ Uspesi amsterdamskog popravnog doma razglašavani su na sve strane kao konkretan primer efikasnosti novog i beskorisnosti starog sistema. Svi su usvajali Heneliusov princip: *Mittantur igitur fures ad Sanctum Rospinum, non ad Carnificem* (sada se lopovi šalju Svetom Testerku, a ne dželatru).⁸⁰ Potpuno ukidanje smrtne kazne u to doba, naravno, nije bilo zamislivo, ali se broj pogubljenja znatno smanjio. Već i samo postojanje određenih oblika kažnjavanja, kao što su galijsko ropstvo, transportovanje i zatočenje u popravnim domovima, ograničavalo je primenu smrtne kazne u sedamnaestom i osamnaestom veku. Kako dobro primećuje Stephen,

u doba Cokea, bilo je praktično nemoguće osnovati zatvorske ustanove kakve su Dartmur i Portland, a trošak osnivanja policije ili zatvora kakvi odgovaraju potrebama zemlje bi se smatrao preterano velikim, čemu treba dodati i to da nije bilo

nikakvog razumevanja za pitanje upravljanja zatvorima. Otu-
da nije bilo načina da se društvo reši kriminalca, osim da ga
obesi. Tako su vešani veoma brojni kriminalci, iako njihovi
prestupi nisu ukazivali na neku veću moralnu izopačenost.⁸¹

Od svih faktora koji su doprineli da se lišenju slobode kao vrsti
kazne počne pridavati nov značaj, najvažniji je bio motiv profita, i to
kako u užem smislu, da ustanova sama sebe izdržava, tako i u širem
smislu, da čitav kazneni sistem postane sastavni deo državnog mer-
kantilističkog programa.⁸² Površno zanimanje države za krivično pra-
vosuđe bilo je uglavnom posledica činjenice da država nije očekivala
da iz kaznenog sistema izvuče profit, pa je težila da sa zatvorenicima
postupa na za nju najjeftiniji mogući način. Od države se nije očeki-
valo da snosi nikakve veće izdatke, osim onih za plate, koji su često
iznosili koliko i kamata na kupoprodajnu cenu službenog položaja,
kao što je bio slučaj u Francuskoj. Na primer, platni spisak pariskog
suda pod Anrijem III iznosio je 100.000 livara, dok su — prema jednoj
ordonansi iz marta 1498. — izdaci za opšte pozicije, kao što su
transportovanje i izdržavanje zatvorenika i troškovi i plate nekolicine
nižih službenika, izneli ukupno 1.000 livara.⁸³ Evolucija ove neuno-
sne pravosudne delatnosti u jedan sistem koji je, sa stanovišta držav-
ne blagajne, uspevao da se delimično samostalno finansira i koji je, sa
stanovišta merkantilističke politike, postao uspešan deo nacionalne
industrije, utrla je put uvođenju lišenja slobode kao redovne vrste
kazne. Vrlo je značajna činjenica da su zatvori koji su se koristili
prvenstveno za pritvaranje optuženih pre suđenja i koji prema tome
nisu bili podobni za komercijalnu eksploataciju, ostali u veoma lošem
stanju sve do duboko u devetnaesti vek.

Ideologija koja je pratila ovaj razvoj kaznenog sistema nije naila-
zila na ozbiljniju podršku u penološkim teorijama iz sedamnaestog i
osamnaestog veka. Istina, ideja popravljanja je naglašavana, naporedo
sa preventivnim dejstvom i materijalnom dobiti, kao prihvatljivo
opravdanje za novu praksu, ali je vodeći autoriteti onoga doba nika-
da nisu temeljnije razvili.⁸⁴ Jedan benediktinac, o. Mabillon, prvi je
skrenuo pažnju na brojne teorijske probleme vezane za lišenje slobode,
u svom eseju „Réflexions sur les prisons des ordres religieux“,
postumno objavljenom 1724. godine.⁸⁵ Činjenica da se jedan ugledan
član katoličke crkve prvi sistematski pozabavio ciljevima i prirodom
kazne lišenja slobode nije bila nikakva slučajnost, s obzirom da se
crkva veoma rano suočila s tim problemom. Crkva je imala krivično-
pravnu vlast nad klericima, a pošto nije mogla da izriče smrtne
presude, morala je da se okrene zatvorskim i telesnim kaznama.
Pored toga, *privilegium fori* (pravo na suđenje pred crkvenim sudom)

se sticao postrizenjem. Mnogi su ljudi stupali u niže crkvene redove samo da bi se koristili tom privilegijom, što je stvorilo problem kriminalnih klerika. Ukratko, crkva se veoma rano susrela s problemima lišenja slobode, kojima su svetovne vlasti morale da se pozabave tek mnogo kasnije.

Zatočenje u manastirima pokazalo se kao neuspešno, delom zato što su osuđeni klerici odatle mogli lako da pobegnu, a delom zato što su mnogi manastiri odbijali da ih prime. Već je papa Aleksandar III smatrao da treba da unese klauzulu *si fieri potest* (ako je moguće) u svoju naredbu da se u manastiru zatoče klerici koji su učestvovali u atentatu na Thomasa Becketa, a Bonifacije VIII je dopuštao privremeno ili doživotno zatočenje u posebnim ustanovama za klerike.⁸⁶ Doživotno zatočenje se primenjivalo samo u slučajevima u kojima bi svetovne vlasti mogle da izreknu kvalifikovanu smrtnu presudu. Ono je često značilo isto što i smrt, pošto se zatočeniku mogla uskratiti hrana.⁸⁷ Kažnjavanje je pooštravano na razne načine kako bi se naglasila težina zatvorske presude. Zatočenje u samici bilo je uobičajeno, s obzirom da je imalo da posluži glavnoj svrsi kazne — popravljanju zatvorenika. Materijalni problem iskorišćavanja radne snage nije bio od značaja; Mabillon je zahtevao da zatvorenici rade, ali samo zbog moralne korisnosti rada.⁸⁸ Crkva se našla pred zadatkom da uspostavi ravnotežu između nepristrasnog obzira prema duhovnoj dobrobiti prestupnika, s jedne, i zahteva crkvene discipline, s druge strane.

Mabillonova razmatranja u zaprepašćujućoj meri anticipiraju moderne sporove o problemu kazne lišenja slobode. Poredeći strogost svetovnog pravosuđa s milosrdem koje bi valjalo da igra odlučujuću ulogu u crkvenom pravosuđu, on je zaključio da kazna treba da bude srazmerna težini prestupa i telesnim i duhovnim moćima prestupnika.⁸⁹ Trajanje kazne, govorio je, treba posmatrati s obzirom na karakter svakog pojedinog kriminalca. Sistem povlastica bio je tesno povezan s pokajanjem; bolja ili lošija mesta na misi dodeljivana su prema stepenu regeneracije koji je zatvorenik dostigao.⁹⁰ Istančane disciplinarne koncepcije jedne zatvorene zajednice zahtevale su popravek koji nije bio samo spoljašnje prihvatanje društvenih pravila nego i unutrašnje preobraćenje. Kada je prevaziđena ova teškoća, sadržana u posebnom karakteru crkve, Mabillon je dosta lako mogao da razreši svoj problem. Pokajanje i oprostaj značili su ponovni prijem u zajednicu, koja je bila i duhovni dom i mesto rada. Tako je problem okončan upravo na onoj tački na kojoj se, izvan crkve, po prvi put javilo teško pitanje ponovnog prilagođavanja društvu.

Napomene

- 1 More, *op. cit.*, str. 81.
- 2 Za veslače (kojih je bilo oko 5.600 na brodovima Don Juana Austrijskog), v. L. Stroobant, *Notes sur le système pénal des villes flamandes du 15e au 17e siècles* (Malines 1897), str. 52—53; v. i opaske u P. Frauenstädt, „Zur Geschichte der Galeerenstrafe in Deutschland“, *Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft*, XVI (1896), 519—46.
- 3 Podrobni podaci o ovim dekretima mogu se naći u J. Damhouder, *Praxis rerum criminalium* (Editio ultima; Antverp 1570), str. 476 i sl.; čitava Glava CLI ovog mnogo korišćenog udžbenika iz šesnaestog veka je veoma korisna kao izvor informacija. Rastući značaj galijskog ropstva kao vrste kazne u ovom periodu vidi se iz činjenice da u ranijim izdanjima Damhoudera nema ni reči o galijskom ropstvu. On je kasnije, na nagovor prijatelja i učenika, odlučio da doda čitavo poglavlje o tom predmetu.
- 4 Jousé, *op. cit.*, I, 47 i sl.
- 5 Frauenstädt, *op. cit.*, str. 525—30.
- 6 Knapp, *Nürnberger Kriminalrecht*, str. 79—81.
- 7 Frauenstädt, *op. cit.*, str. 527. U Francuskoj, u kojoj su transport obavljale same vlasti i u kojoj su okovani zatvorenici gonjeni peške od zbornog mesta do Marselja gde su ukrcavani na brodove, smrtnost je bila veoma visoka. Godine 1662, u grupi od 96 zatvorenika 44 je umrlo na putu; vidi izveštaj Colbertu iz Liona od 16. juna 1662. u *Correspondance administrative sous le règne de Louis XIV*, izd. G. B. Depping (Pariz 1850—55), II, 893.
- 8 G. Hafner i E. Zürcher, *Schweizerische Gefängniskunde* (Bern 1925), str. 5; v. i E. Osenbrüggen, *Das alamannische Strafrecht im deutschen Mittelalter* (Safhauzen 1860), str. 97.
- 9 Frauenstädt, *op. cit.*, str. 536.
- 10 *Correspondance administrative*, II, 940.
- 11 *Ibid.*, str. 891.
- 12 *Ibid.*, str. 890. Slanje verskih protivnika na galije koristilo se i u praksi drugih zemalja; v. Damhouder, *op. cit.*, str. 478; Hafner i Zürcher, *op. cit.*, str. 5.
- 13 Francuski dekret se navodi u G. Bohne, *Die Freiheitsstrafe in den italienischen Stadtrechten des 12—16. Jahrhunderts*, II, *Der Vollzug der Freiheitsstrafe* (Lajpcig 1925), 306; slični dekreti Karla V i Filipa II, sa minimumom od šest godina, navode se u Damhouder, *op. cit.*, str. 464.
- 14 Bohne, *op. cit.*, II, 324.
- 15 Heckscher, *op. cit.*, II, 298—300.
- 16 Deklaracije od 8. januara 1701, 12. marta 1719. i 10. marta 1720, navedene u Paultre, *op. cit.*, str. 319, ovlatile su sudove da skitnice šalju u kolonije umesto na galije.
- 17 Frauenstädt, *op. cit.*, str. 538—39.
- 18 Düvival jeune, „Galérien“, *Encyclopédie ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*, VII, (Nojšatel 1757), 445.
- 19 Bohne, *op. cit.*, II, 318.
- 20 Hippel, „Beiträge“, str. 434—35. V. i diskusiju koju su vodili Bohne i Eberhardt Schmidt u *Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft*, XLV (1925), 36—45, 152—77.
- 21 *Correspondance administrative*, II, 941. Damhouder sasvim otvoreno izražava ovu politiku kada piše (*op. cit.*, str. 465): „nullo modo autem infirmos, debiles, mutilos, mancos, decrepitos, insanos, freneticos, aut similes, cuique ob etatem, aut corporis infirmitatem atque vicium aliquod nauticis laboribus usui esse ac sufficere non possint est ad condemmandum aut vincula nautica. Quo circa tales inutiles condemnandi sunt, non ad relegationem nauticam sed alia poena secundum delictorum;

- rationem et secundum id quod jus postulat et requirit et juxta leges scriptas aut juxta locorum consuetudinis aut Principum edicta, sive capitaliter, ut more sequatur, sive circa mortem". („a nikako ne treba osuđivati niti stavljati u galiotske okove nejake, slabe, bogalje, kljaste, istrošene, ludake, s uma sišavše, ni slične, koji, zbog životne dobi ili telesne nemoći i neke mane, ne mogu biti korisni i sposobni za pomorske napore. Stoga takve neupotrebljive ne treba osuđivati na tamnovanje na galijama već na druge kazne, prema prestupu; shodno onome što razum i pravo traže i nalažu i prema pisanim zakonima, mesnim običajima, ili vladarevim naredbama: treba ih osuđiti bilo na smrt, kako je običaj, ili drugom, blažom kaznom").* Up. dekret Margarete od Parme, koji se pominje gore na str. 62.
- 22 Dekret se navodi u Joussé, *op. cit.*, I, 50. Francuski istoričar krivičnog prava Albert Du Boys, u svojoj *Histoire du droit criminel de la France depuis le XVIme jusqu'au XIXme sicle* (Pariz 1874), II, 41, kaže da su vladi Luja XIV veslači bili potrebni u toj meri da se nije ustezala ni od jednog sredstva da pribavi potreban broj. O smrtnoj kazni za pokušaj bekstva i za odbegle galijske robove, kao i njihove pomagачe, v. Damhouder, *op. cit.*, str. 466.
  - 23 Marion, *op. cit.*, str. 252.
  - 24 Za pojedinosti o neverovatno bednim životnim uslovima na galijama v. Damhouder, *op. cit.*, str. 478—79.
  - 25 Za ranu istoriju transportovanja v. H. E. Barnes, „Transportation of Criminals“, *Encyclopaedia of the Social Sciences*, XV (Njujork 1935), 90—93.
  - 26 O potonjoj istoriji i ukidanju transportovanja kao vrste kazne biće više govora niže, str. 123-33.
  - 27 Adam Smit, *op. cit.*, II, 774—75.
  - 28 J. D. Butler, „British Convicts Shipped to American Colonies“, *American Historical Review*, II (1896), 18; G. Ives, *A History of Penal Methods* (London 1914), str. 113—19.
  - 29 Furniss, *op. cit.*, str. 54 i 56.
  - 30 J. Cary, *An Essay towards Regulating the Trade and Employing the Poor of This Kingdom* (2. izd., London 1719), str. 47—48.
  - 31 Pismo se navodi u Butler, *op. cit.*, str. 16.
  - 32 Zakon se navodi u E. O'Brien, *The Foundation of Australia* (London 1937), str. 122.
  - 33 *Ibid.*, str. 123.
  - 34 *Loc. cit.* Isto povezivanje motiva reforme i „korisnog služenja“ može se naći u spisima Wm. Pettya, čiji je prilaz problemu zatvorenika u potpunosti određen obzirima profita; v. njegove *Economic Writings*, izd. C. H. Hull (Kembridž 1899), I, 68.
  - 35 A. E. Smith, „Transportation of Convicts to America“, *American Historical Review*, XXXIX (1933—34), 238—41.
  - 36 O'Brien, *op. cit.*, str. 124—25.
  - 37 *Ibid.*, str. 125.
  - 38 Butler, *op. cit.*, str. 25.
  - 39 C. Goodrich, „Indenture“, *Encyclopaedia of the Social Sciences*, VII (Njujork 1932), 645—46.
  - 40 Ives, *op. cit.*, str. 119.
  - 41 *Ibid.*, str. 113 i 120.
  - 42 C. Phillipson, *Three Criminal Law Reformers: Beccaria, Bentham, Romilly* (London 1923), str. 175, gde navodi Benthama.

* Za prevod s latinskog dugujem zahvalnost profesoru Slobodanu Dušaniću. — Prim. prev.

- 43 V. npr. zakon Nju Džersija od 8. jula 1730. koji se navodi u H. E. Barnes, *A History of the Penal, Reformatory and Correctional Institutions of the State of New Jersey* (Trenton, Nju Džersi 1918), str. 36.
- 44 Francis Bacon, *The Essays or Counsels Civil and Morall* (London 1914), str. 104.
- 45 F. von Holtzendorff, *Die Deportation als Strafmittel in alter und neuer Zeit und die Verbrecherkolonien der Engländer und Franzosen* (Lajpcig 1859), str. 662.
- 46 Justinian, *Digesta*, 48.19.8.
- 47 Za Francusku v. R. Anchel, *Crimes et châtements au XVIIIe siècle* (2. izd. Pariz 1933), str. 90—93; za Holandiju, Stroobant, *op. cit.*, str. 76—102. A. Crew, *London Prisons of Today and Yesterday* (London 1933), str. 50, kaže da su tamničari, u želji da eksploatišu što veće grupe, išli tako daleko da su izdavali godišnje plate sudijama koji obećaju da će sve svoje zatvorenike slati u njihovu ustanovu. Tako je, na primer, Sir Francis Mitchell, sudija iz Midleseksa, 1638. primio 40 funti od tamničara ustanove Njugejt.
- 48 V. primedbe u Stroobant, *op. cit.*, str. 89. O razvitku crkvenih kongregacija v. Lallemand, *op. cit.*, IV, 31—52.
- 49 Neuspeo je Bohneov pokušaj da dokaže, pozivajući se na italijanske gradove, kako je lišenje slobode relativno rano počelo da se široko upotrebljava kao kazna. U svakom slučaju, moderni zatvorski sistem nije se razvio iz toga izvora, a u ono vreme je lišenje slobode ličilo na telesnu kaznu, kao način da se prestupnik podvrgne telesnim mukama; v. Doleisch von Dolsperg, *op. cit.*, str. 47; kao i gore, str. 17.
- 50 Holdsworth, *op. cit.*, IV, 397.
- 51 S. i B. Webb, *English Prisons under Local Government* (London 1922), str. 18.
- 52 T. Mommsen, *Römisches Strafrecht* (Lajpcig 1899), str. 949; von Bar, *op. cit.*, str. 238. Omiljeni oblik *opus publicum* u Nemačkoj bila je *Karrenstrafe*; v. Ebeling, *op. cit.*, str. 3—13.
- 53 Citat u: Hippel, „Beiträge“, str. 440.
- 54 *Ibid.*, str. 444.
- 55 *Ibid.*, str. 442.
- 56 *Ibid.*, str. 614. U Bernu su zajedno smeštani skitnice, prosjaci, raspikuće, besposličari i zločinci; v. Hafner i Zürcher, *op. cit.*, str. 8. Za Linburg v. A. Ludolph, *Das Werk und Zuchthaus und die Kettenstrafansalt zu Lüneburg* (Getingen 1930), str. 10.
- 57 Hippel, „Beiträge“, str. 629—30. Za odbijanje provosta hamburškog *Zuchthaus* da primaju kriminalce, v. Ebeling, *op. cit.*, str. 53. Pravila od 8. marta 1622, koja se tu navode, str. 77—103, ne pružaju konačan odgovor na ovo pitanje; v. naročito str. 85, gde je sporno da li se u propisu misli na moguće opasnosti ukoliko se besposličari ostave na slobodi ili na osude za stvarne prestupe. Za pokušaj razlikovanja između sirotinjskih domova, popravnih domova i zatvora, v. John Macfarlan, *Inquiries concerning the Poor* (Edinburg 1782), Knj. III, Gl. 6.
- 58 Hippel, „Beiträge“, str. 640.
- 59 *Ibid.*, str. 647.
- 60 Gothein, *op. cit.*, str. 699.
- 61 Hippel, *Deutsches Strafrecht*, I, 248n.
- 62 Weissenrieder, *op. cit.*, str. 47. Vajmarski popravni dom je još 1805. godine imao sledeći sastav: 37 osuđenih kriminalaca, 9 osoba rdavog moralnog ponašanja, 2 pijanca, 5 umobolnih i 5 drugih neosuđenih lica; v. Lucht, *op. cit.*, str. 51.
- 63 F. Schmidt, *Entwicklung*, str. 18. Isto važi za francuske *Hôpitaux généraux*, gde je trajanje zatočenja bilo zakonom određeno na takav način da se upravama domova ostavi što veća sloboda, naročito u pogledu skitnica; posle prve osude, skitnice i prosjaci su mogli biti pušteni na slobodu čim nađu zaposlenje, dok je za osuđene po drugi put bio propisan minimum zatočenja od tri meseca (bez propisanog maksimuma); v. F. Muyart de Vouglans, *Institutes au droit criminel* (Pariz 1757), str. 690.

- 64 Jousse, *op. cit.*, I, 48.
- 65 Za francusku praksu da se muškarci upućuju u *Hôpital* ili u *Maison de Force*, v. *ibid.*, I, 82, gde Jousse izlaže posebne osnove po kojima se galijsko ropstvo moglo zameniti ovim vrstama kazni. Videti i prepisku koja se odnosi na zamenu galijske osude jednom francuskom plemiću, u *Correspondance administrative*, II, 941. Zanimljivo je primetiti da je jedini osnov za to pomilovanje bilo plemenito poreklo. Za italijansku praksu spašavanja plemića od galijskog ropstva i telesnih kazni v. P. Farinacius, *De poenis temperandis. Praxis et theoria criminalis*, Deo III, 2 (Frankfurt 1611), br. 98, 99, 102.
- 66 Taj slučaj navodi Hippel, „Beiträge“, str. 610n.
- 67 V. B. S. Carpzov, *Practicae novae imperialis Saxonicae rerum criminalium* (Frankfurt i Vitenberg 1658), Quaestio XXV/1, gde se kaže da su sada sve presude ekstraordinarne.
- 68 V. A. Hegler, *Die praktische Tätigkeit der Juristenfakultät des 17. und 18. Jahrhunderts* (Frajburg 1899), str. 88. Autor objašnjava ovakvu praksu nestašicom radne snage koju su prouzrokovala ratne žrtve. V. i Gwinner, *op. cit.*, str. 265—66.
- 69 V. prikaz Hommelove teorije u E. Landsberg, *Geschichte der deutschen Rechtswissenschaft*, III, 1 (Minhen i Berlin 1898), str. 391.
- 70 U Brandenburgu je progonstvo ukinuto još pod Fridrihom Viljemom I. Datumi tih dekreta nalaze se u N. H. Kriegsmann, *Ein führung in die Gefängniskunde* (Hajdelberg 1912), str. 10.
- 71 Riedel, *op. cit.*, str. 82.
- 72 Knapp, *Bauernbefreiung*, I, 68.
- 73 V. opaske u J. Ch. Edler von Quistrop, *Grundsätze des deutchen peinlichen Rechts* (5. izd., Rostok i Lajpcig, 1794), I, 104. Još 1861, jedna zvanična mađarska komisija (takozvana Judekskurijalna konferencija) odbila je da ukine bičevanje za prestupe protiv seoskih policijskih propisa, s obrazloženjem da bi zatvorske kazne znatno smanjile raspoloživu radnu snagu; v. P. Szende, „Nationales Recht und Klassenrecht“, *Festschrift für Carl Grünberg* (Lajpcig 1932), str. 472—73.
- 74 Ovo važi više za Francusku nego za Francusku, gde je kraljevsko pravo pomilovanja sve do 1788. bilo znatno ograničeno ovlašćenjem sudova da presude izvršavaju odmah.
- 75 Obratiti pažnju na ograničenja koja je ministar Fridriha II, Cocceji, smatrao nužnim u primeni novih propisa kojima je ukinuta tortura; v. *Acta Borussica*, VI, 2 (1901), br. 7.
- 76 W. Dilthey, „Das allgemeine Landrecht“, *Gesammelte Schriften*, XII (Lajpcig i Berlin 1936), 187; v. i E. Schmidt, *Staat und Recht*, str. 33n; Willenbücher, *op. cit.*, str. 56. Za Austriju v. W. E. Wahlberg, *Gesammelte kleine Bruchstücke über Strafrecht, Strafprozess, Gefängniskunde und Literatur und Dogmengeschichte der Rechtslehre in Österreich*, III (Beč 1882), 3.
- 77 Hippel, *Deutsches Strafrecht*, I, 273. Za Englesku v. Phillipson, *op. cit.*, str. 169.
- 78 R. Schmidt, *Strafrechtsreform*, str. 186.
- 79 Henelius, *op. cit.*, str. 323—24.
- 80 *Ibid.*, str. 326.
- 81 J.F. Stephen, *A History of the Criminal Law of England* (London 1883), II, 92.
- 82 Kada Hippel, *Deutsches Strafrecht*, I, 249, govori o nazadovanju od kaznenih ustanova ranog amsterdamskog tipa do nemačkih ustanova posle tridesetogodišnjeg rata i kada se žali da je reformatorski cilj tih ustanova postao mrtvo slovo na papiru, razlog za takav njegov stav verovatno leži u pretpostavci da je popravak zatvorenika bio centralna ideja amsterdamske ustanove. Protivrečnost između motiva popravljivanja i profita izgleda prilično sumnjiva. U očima savremenika, visoka produktivnost rada i popravljivanje karaktera bili su nerazdvojno povezani. Videli smo kako je proizvodnja uživala prvenstvo nad popravljivanjem kada god bi se ta dva cilja našla u

neposrednom sukobu, kao i uvek kada je domom rukovodio zakupac, tako da je fizičko i moralno zdravlje zatvorenika trpelo radi produktivnosti. Mišljenje austrijskog kriminologa Wahlberga, *op. cit.*, II, 203, izgleda mnogo uravnoteženije: „Smrtne kazne i sakaćenja javljaju se kao spasioci društva sve dok njihove jezive posledice nisu prinudile državu da se, određujući preventivne tipove kazni, okrene od toga varvarskog, divljeg i beskorisnog sistema, tako štetnog po zemlju, prema jednom efikasnom i opšte korisnom sistemu lišenja slobode i prinudnog rada, da uljudi krivično pravosuđe, da rad zatvorenika upotrebi na način koristan za društvo, da iznade humanije kazne, da kriminalcu povрати njegova prava i da njegov opstanak učini ekonomski mogućim“.

- 83 Ove cifre navodi L. Bouchard, *Système financier de l'ancienne monarchie* (Pariz 1891), str. 287—89.
- 84 S. Pufendorf, *Le droit de la nature et des gens*, izd. H. Berbeyrac, II (Amsterdam 1706), Knj. VIII, Gl. III, na primer, nastoji na ideji da kazna treba da bude od opšte koristi, kao i na potrebi da bude srazmerna a ne samo zastrašujuća. Međutim, kod Pufendorfa, kao uostalom i kod Grotiusa, koga Pufendorf u ovom pogledu verno sledi, nema sistematskog razmatranja načina kažnjavanja.
- 85 *Ouvrages posthumes de D. Jean Mabillon et de Thierry Ruinard, Bénédictines de la congrégation de St. Maur*, izd. D. Vincent Thullier (Pariz 1724), II, 321—35, „Réflexions sur les prisons des ordres religieux“. V. Th. Sellin, „Dom. Jean Mabillon — a Prison Reformer of the Seventeenth Century“, *Journal of the American Institute of Criminal Law and Criminology*, XVII (1926—27), 581—602.
- 86 6F. Kober, „Die Gefängnishaft gegen Klerikel und Mönche“, *Theologische Quartalschrift*, LIX (1877), 554; v. i zanimljive primedbe o zameni kazne novčanim plaćanjem u crkvenoj praksi u Goebel, *op. cit.*, str. 225n.
- 87 Takvo poistovećivanje doživotnog zatočenja i smrti sreće se i kod Petty, *op. cit.*, I, 68.
- 88 Mabillon, *op. cit.*, str. 330.
- 89 *Ibid.*, str. 326.
- 90 *Ibid.*, str. 333—35.